

۱۳۸۰ / ۹ / ۱۰

بسم الله الرحمن الرحيم

نقش سیاسی نظامی سپهبد تیمور بختیار در حکومت محمدرضاشاه
پهلوی (۱۳۴۰-۱۳۳۲ش)

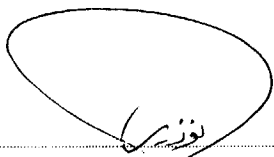
بوسیله:
فرامرز طاهری سرشنیزی

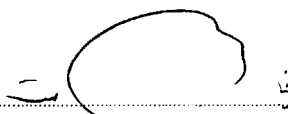
پایان نامه

ارائه شده به دانشکده تحصیلات تکمیلی به عنوان بخشی از فعالیتهای
تحصیلی لازم برای اخذ درجه کارشناسی ارشد

در رشته
تاریخ
از
دانشگاه شیراز
شیراز، ایران

ارزیابی و تصویب شده، توسط کمیته پایان نامه با درجه: عالی
امضاء اعضاء کمیته پایان نامه:

دکتر عزت الله نودری، دانشیار (رئیس کمیته)

دکتر غلامرضا وطن دوست، دانشیار (استاد مشاور)

دکتر جهانبخش ثواقب، استادیار (استاد مشاور)

مهرماه ۱۳۸۰

۳۶۹۲۹

تقدیم بہ:

روان پاک پدرم و عاطفہ مادرم کہ
ہمارہ کلامشان سایہ گلی بود بر سرم.

تقدیم بہ:

ہمسر و پسر کہ سفاوت صبرشان
یاورم بود.

سپاسگزاری

نگارنده برخود واجب می داند که از زحمات استاد گرانقدر جناب آقای دکتر عزت الله نوذری راهنمای فرهیخته که در طی مراحل تدوین رساله از هیچگونه همکاری دریغ نکردند تقدیر و تشکر به عمل آورد. نیز از اساتید مشاور محترم، جناب آقای دکتر وطن دوست و جناب آقای دکتر ثواقب به خاطر مطالعه رساله و راهنماییهای ارزنده شان کمال قدردانی و تشکر را دارم. از جناب آقای دکتر عبدالرضا نداف نماینده محترم تحصیلات تکمیلی که قبول زحمت نموده در جلسه دفاع حضور بهم رسانیدند سپاسگذاری می کنم. همچنین از تمامی اساتید بزرگوار و دوستان عزیزم که هر یک به نحوی در اتمام این رساله به من یاری رسانده اند، آقایان: دکتر باقر عاقلی، دکتر صداقت کیش، خدابخش قربانپور، بابک زمانی پور، فضل الله براقی، روح الله رنجبر تشکر و قدردانی می نمایم.

همچنین برخود لازم می دانم که از مساعدتهای بسیاری که در طول این دوره از جانب دوست عزیزم فرهاد آقایی و دایی بزرگوارم حاج قربانعلی معروفخانی و همسر مهربانش برخوردار بودم و انصافاً حق بزرگی بر گردن من دارند تقدیر و تشکر کنم. در روند این پژوهش از همکاری و همراهی همسر مهربانم معصومه و پسر عزیزم محمد برخوردار بودم و برای آنها زحمات بسیاری ایجاد نمودم، این پژوهش را به آنها تقدیم می نمایم به آرزوی آنکه بتوانم با این عمل، خستگی و مزاحمت های فراوانی که برای آنها ایجاد نمودم، از چهره پاک و درخشانده شان بزدایم.

چکیده

نقش سیاسی نظامی سپهبد تیمور بختیار در حکومت محمد رضا شاه پهلوی
(۱۳۴۰-۱۳۳۲ش)

توسط:

فرامرز طاهری سرشنیزی

این رساله که شیوه تحقیق آن کتابخانه ای و سند پژوهی است شامل چهار فصل می باشد «تاریخچه زندگی بختیار تا سال ۱۳۳۲» «بختیار از کودتای ۲۸ مرداد تا تأسیس ساواک»، «بختیار از تأسیس ساواک تا تبعید به خارج، و «بختیار از تبعید تا ترور».

پرسش های این پژوهش عبارتند از: آیا سپهبد بختیار بعد از کودتای ۲۸ مرداد در تثبیت حکومت پهلوی نقش مؤثری ایفا نمود؟ آیا در شکل گیری ساواک، بختیار نقش اساسی داشته است؟ آیا خصوصیات فردی بختیار جسارت، درایت سیاسی و ... در رسیدن او به قدرت مهم بوده اند؟ آیا بر کناری از ریاست ساواک او را به سمت فعالیت های براندازانه علیه رژیم پهلوی کشاند؟ آیا ترور بختیار در عراق کار ساواک بوده است؟ در این رساله زندگی سیاسی نظامی سپهبد تیمور بختیار از تولد او در سال ۱۲۹۲ تا ترور وی در سال ۱۳۴۹ مورد بررسی و تحلیل قرار گرفته است و پس از بررسیهای بعمل آمده، نگارنده به نکات ذیل دست یافته است:

پیشینه قومی و خصوصیات فردی بختیار از جمله درایت سیاسی وی در رسیدن او به قدرت نقش بسیار مهمی داشته اند. بختیار بعد از کودتای ۲۸ مرداد تا ۱۳۴۰ در سمت هایی فرماندار نظامی تهران و ریاست ساواک با سرکوب شدید گروه‌های مخالف رژیم پهلوی از جمله حزب توده، فداییان اسلام و جبهه ملی در بازگرداندن و تثبیت حکومت پهلوی برای یک دوره بیست و پنج ساله دیگر نقش اساسی ایفا نمود. با توجه به اینکه هسته اولیه سازمان اطلاعات و امنیت در فرمانداری نظامی تهران شکل گرفت، بختیار در تأسیس و توسعه ساواک نقش اساسی بر عهده داشت و به همین خاطر به پدر سازمان اطلاعات و امنیت کشور معروف گردید.

در پایان دهه سی بعد از روی کار آمدن کندی، آمریکاییها به این نتیجه رسیدند که برای حفظ حکومت‌های دست نشانده و منافع خود باید شیوه پلیسی و خفقان را در کشورهای تحت سلطه خود از بین برده و فضای سیاسی باز تری ایجاد نمایند. در نتیجه، بختیار که بعنوان یک چهره خشن و منفور نزد مردم شهرت یافته و قدرت طلبی اش برای شاه نیز مخاطره آمیز بود از ریاست ساواک بر کنار شد. بختیار که فردی جاه طلب بود و به هیچ چیز جز پست و مقام نمی اندیشید. بعد از برکناری او از ریاست ساواک تنها بخاطر اینکه به پست های مورد علاقه اش یعنی ریاست ستاد ارتش و نخست وزیری دست نیافت به مخالفت و مقابله با شاه پرداخت، و نهایتاً ناکامی اش در قدرت طلبی به دامن حاکمان عراق پناه برد و در عراق تشکیلاتی بنام جنبش آزادیبخش ملت ایران ایجاد نمود. اما اعمال گذشته اش در سرکوبی گروه‌های سیاسی مخالف رژیم پهلوی باعث شد که هیچکدام از آن گروهها حاضر به همکاری با او علیه شاه نشوند و ساواک توانست در تشکیلات وی نفوذ نموده و در فرصت مناسب بختیار را به قتل برساند و به درد سرهای او علیه شاه خاتمه دهد.

فهرست مطالب

<u>صفحه</u>	<u>عنوان</u>
یک	مقدمه
سه	۱-اهداف و پرسشهای تحقیق
چهار	۲-روش تحقیق
پنج	۳-بررسی منابع و مآخذ
شش	۳-۱-خاطرات
هفت	۳-۲-اسناد
هشت	۳-۳-منابع فارسی معتبر
نه	۳-۴-منابع دست دوم
ده	۳-۵-مقالات و جراید
۱	فصل اول: تاریخچه زندگی تیمور بختیار تا سال ۱۳۳۲ ش
۱	۱-اصل و نسب بختیار
۴	۱-۱-الطفعلی خان امیر مفخم، پدربزرگ تیمور
۵	۱-۲-فتحعلی خان سردار معظم، پدر تیمور
۷	۲-تولد و تحصیلات بختیار

۳-مقامات و مناصب دولتی بختیار.....	۹
۴-نقش بختیار در سرکوبی فرقه دمکرات آذربایجان.....	۱۳
۵-دفع غائله ابوالقاسم خان بختیار.....	۱۶
فصل دوم: تیمور بختیار از کودتای ۲۸ مرداد تا تأسیس ساواک	
.....(۱۳۳۲-۱۳۳۶ش)	۲۱
۱-نقش بختیار در کودتای ۲۸ مرداد.....	۲۱
۲-اقدامات بختیار بعنوان فرماندار نظامی تهران.....	۲۶
۱-۲-کشف شبکه نظامی حزب توده.....	۲۹
۲-۲-فعالیت افسران حزب توده بعد از کودتای ۲۸ مرداد.....	۳۰
۳-۲-چگونگی کشف و تلاشی سازمان افسران حزب توده.....	۳۲
۳-سرکوب فداییان اسلام.....	۴۱
۱-۳-مخالفت فداییان اسلام با عضویت ایران	
در پیمان سنتو و ترور حسین علاء.....	۴۳
۲-۳-شهادت سید عبدالحسین واحدی بدست	
تیمور بختیار.....	۴۶
۳-۳-محاکمه و تیرباران فداییان اسلام.....	۴۷
۴-برخورد با مطبوعات و روزنامه نگاران.....	۴۸

فصل سوم: تیمور بختیار از تأسیس ساواک تا تبعید به خارج

.....(۱۳۴۰-۱۳۳۶ش)	۵۱
۱-تشکیل ساواک.....	۵۱
۲-اهداف و دلایل تأسیس ساواک.....	۵۶
۳-تیمور بختیار در نقش اولین رئیس ساواک.....	۵۸
۴-اقدامات بختیار در ساواک.....	۶۲
۴-۱-کنترل گروههای مخالف و نظارت بر آنها.....	۶۳
۴-۲-سانسور کتب و مطبوعات.....	۶۵
۴-۳-دخالت در انتخابات مجلسین.....	۶۸
۵-دلایل برکناری بختیار از ریاست ساواک.....	۶۹
۵-۱-سفر بختیار به آمریکا و مذاکره با کندی.....	۷۲
۵-۲-مخالفت بختیار با اصلاحات ارضی.....	۷۶
۵-۳-املاک و دارائیهای بختیار.....	۷۷
۶-مخالفت با دولت علی امینی و تبعید بختیار به خارج.....	۷۸
فصل چهارم: تیمور بختیار از تبعید تا ترور (۱۳۴۹-۱۳۴۰ش).....	۸۳
۱-بختیار و قیام ۱۵ خرداد۴۲.....	۸۳
۲-توقیف و زندانی شدن بختیار در لبنان.....	۸۷
۳-قطع روابط ایران و لبنان و عدم استرداد بختیار.....	۹۲

عنوان

صفحه

۴-بختیار در عراق	۹۶
۵-فعالیت‌های بختیار در عراق	۹۷
۵-۱-جذب ناراضیان داخلی و خارجی	۹۹
۵-۲-از بین بردن نظم عمومی و ایجاد اغتشاش در ایران	۱۰۵
۵-۳-تلاش در جهت احیاء تعصب‌های قومی ایرانیان	۱۰۷
۵-۴-تمهیداتی جهت عملیات نظامی در ایران	۱۱۱
۶-ترور بختیار در عراق	۱۱۳
نتیجه‌گیری	۱۱۹
منابع و مأخذ	۱۲۶
۱-اسناد	۱۲۶
۲-مأخذ به زبان فارسی	۱۲۷
۳-مأخذ به زبان انگلیسی	۱۳۴

صفحه چکیده و عنوان به انگلیسی

مقدمه

این رساله یک موضوع موردی در خصوص نقش سیاسی نظامی یک شخصیت مهم و مؤثر در یک دوره بیست ساله است که فعالیتها و اقدامات وی موجب تثبیت دیکتاتوری محمد رضا پهلوی برای یک دوره سی ساله شد.

تیمور بختیار نظامی، سیاستمدار و بنیانگذار ساواک در سال ۱۲۹۲ ش در محال دزک از توابع شهرکرد زاده شد. او فرزند فتحعلی خان سردار معظم و نوه لطفعلی خان امیر مفخم، یکی از سران ایل بختیاری بود. در ۱۳۱۲ ش به دانشکده نظامی سن سیر فرانسه رفت و در سال ۱۳۱۵ ش از آنجا فارغ التحصیل و در همان سال به ارتش رضاخان پیوست، تیمور بختیار در واپسین حمله به نیروهای فرقه دمکرات در آذربایجان در آذر ۱۳۲۵ ش در شکست دادن آن نقش داشت و در نتیجه به درجه سرهنگ دومی رسید. هنگام شورش ابوالقاسم خان بختیار در منطقه بختیاری، در دوره نخست وزیری مصدق، مأمور مقابله با او شد. مصدق پس از توفیق در این مأموریت او را با درجه سرهنگی به فرماندهی تیپ کرمانشاه برگزید. در جریان وقایع کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ ش از افسران مؤثر بود. پس از پیروزی کودتا، بختار در ۲۹ مرداد به درجه سرتیپی ترفیع یافت و به فرماندهی لشکر تازه تأسیس ۲ زرهی منصوب شد. در ۶ دیماه همان سال فرماندار نظامی تهران شد. در فرمانداری نظامی با کمک مشاوران امریکایی به دستگیری و سرکوب مخالفان نظامی شاهنشاهی از جمله توده ایها و فداییان اسلام پرداخت.

با تأسیس ساواک در سال ۱۳۳۶ ش بختیار که از منسوبین ثریا همسر دوم شاه بود و مراتب وفاداری خود را طی کودتای ۲۸ مرداد و سپس در فرمانداری نظامی تهران با سرکوب مخالفین نشان داده بود و مهارت در خور توجهی برای فرماندهی سازمان

اطلاعات و امنیت کشور داشت بعنوان اولین رئیس ساواک برگزیده شد. بختیار ساواک را طبق ایده های خود با کمک مشاوران امریکایی تشکیل داد و با کنترل و سرکوب گروههای مخالف خدمت به نظام شاهنشاهی را ادامه داد. در پایان سال ۱۳۳۹ ش از ریاست ساواک برکنار و نهایتاً در ۶ بهمن ۱۳۴۰ ش از ایران خارج شد. وی که از سال ۱۳۴۱ ش بتدریج فعالیت علیه رژیم شاهنشاهی را آغاز کرد به یکی از دردسره‌های رژیم تبدیل شد و سرانجام در سال ۱۳۴۸ به عراق رفت و با کمک دولت عراق یک گروه شبه نظامی جهت ساقط کردن رژیم پهلوی ایجاد نمود که با نفوذ ساواک در میان این گروه در مرداد ۱۳۴۹ بختیار به قتل رسید.

لازم به ذکر است که تاکنون پژوهش منسجمی در مورد سپهبد تیمور بختیار و اقدامات او صورت نگرفته است البته سه اثر در این خصوص وجود دارد که هر یک به نوعی بخشی از زندگی بختیار را در بر می گیرد. ۱- اسرار قتل و زندگی شگفت انگیز سپهبد تیمور بختیار که بوسیله سرهنگ ستاد عیسی پژمان نگاشته شده و در پاریس چاپ شده بیشتر خاطرات پژمان از دوره همکاری بختیار با وی در ارتش می باشد و یک پژوهش علمی محسوب نمی گردد. ۲- سپهبد بختیار سایه سنگین شاه تألیف خسرو معتضد نیز شبیه یک رمان تاریخی می باشد و به زندگی تیمور بعد از برکناری از قدرت و نهایتاً رفتن به عراق و کشته شدن او می پردازد. ۳- سپهبد تیمور بختیار به روایت اسناد ساواک که معمولاً داده های خام تاریخی هستند و هیچگونه تفسیری نشده اند، پژوهش حاضر بر پایه اسناد منتشره و غیره منتشره ساواک و کتب تاریخی محققان ایرانی و خارجی و همچنین بر اساس خاطرات افراد هم دوره بختیار فراهم آمده است و با توجه به اینکه از جدیدترین مآخذ در آن به روش علمی استفاده شده است امیدوارم که خلاء های موجود در پژوهش های نامبرده را تکمیل نماید. نگارنده بر این اعتقاد است که اثر حاضر خالی از اشتباه وضعف نیست و امید آن دارم که خوانندگان با مطالعه این اثر ما را از نظرات خود پیرامون کاستی های این پژوهش راهنمایی نمایند.

۱-اهداف و پرسشهای تحقیق

پیرو تحقیقات جدید، برای نگارش یک تحقیق با استانداردهای علمی، ابتدا محقق اهداف خود را از نگارش رساله روشن نموده و سپس براساس این اهداف به تحقیق و تفحص می پردازد. در این رساله اهدافی در نظر گرفته شده است که با توجه به این اهداف، پرسشهای تحقیق را نیز می توان مشخص نمود.

اهداف این پژوهش عبارتند از:

- ۱-معرفی پیش زمینه های فردی و وابستگیهای قومی تیمور بختیار، که در واقع بخشی از فعالیتهای سیاسی نظامی این شخصیت را رقم می زده است.
- ۲-شناسایی نقش نظامی این شخصیت تاریخی و تأثیرات او بر جریانهای مربوطه نظیر ساختار نظامی کشور (ارتش و ساواک) و مبارزه با جریانهای ضد دولتی مسلحانه تا سال ۱۳۴۰ ش
- ۳-نقش سپهبد بختیار به عنوان یکی از نظامیان ارشد بعد از کودتای ۲۸ مرداد در بازگرداندن قدرت و ایجاد اقتدار برای پهلوی دوم
- ۴-شناسایی دلایل برکناری بختیار از ریاست ساواک و بوجود آمدن یک شخصیت ضد نظام و متضاد با فعالیتهای او در دهه ۱۳۳۰ ش

پرسشهای این پژوهش به شرح زیر می باشند:

- ۱-آیا سپهبد بختیار بعنوان یک نظامی ارشد بعد از کودتای ۲۸ مرداد در سمت های فرمانداری نظامی تهران و ریاست ساواک در تثبیت حکومت محمدرضا پهلوی نقش مؤثری را ایفا نموده است؟

۲- آیا در شکل گیری سازمان اطلاعات وامنیت کشور (ساواک) بختیار بعنوان

فردی کلیدی عمل کرده است؟

۳- آیا خصوصیات فردی تیمور بختیار - جسارت، درایت، شعور سیاسی نظامی،

قاطعیت، فرصت طلبی - در رسیدن او به قدرت نقشی اجتناب ناپذیر داشته اند؟

۴- آیا برکناری از ریاست ساواک او را به سمت فعالیت‌های براندازانه علیه رژیم

پهلوی می کشاند؟

۵- آیا ترور بختیار در عراق نقشه و طرح ساواک بوده است؟

۲- روش تحقیق

شیوه تحقیق در این رساله بصورت کتابخانه ای و سند پژوهی است. متأسفانه در ایران استفاده از اسناد به عنوان منبع دست اول بر خلاف مجامع علمی غرب باب نشده است شاید یکی از دلایل این مسئله وجود رانت در استفاده از اسناد است چرا که در ایران اسناد بصورت انحصاری در اختیار نهادهای دولتی خاصی قرار دارند و بهره برداری از آنها برای عموم محققین میسر نمی باشد.

در خصوص فعالیت‌های بختیار قبل از برکناری از ریاست ساواک هیچگونه سندی منتشر نشده و بیشتر اسناد منتشر شده و قابل دسترسی در مراکز اسناد مربوط به دوره سوم زندگی بختیار یعنی بعد از برکناری از قدرت می باشد. که از برخی اسناد مرکز اسناد انقلاب اسلامی در این رساله استفاده شده است. بیشتر مباحث این پژوهش بر اساس خاطرات افراد هم دوره بختیار و کارگزاران رژیم پهلوی و همچنین تحقیقات محققین ایرانی و خارجی مورد بررسی و تحلیل قرار گرفته است.

از روش میدانی نیز امکان استفاده وجود داشت که متأسفانه اکثر خویشاوندان و نزدیکان بختیار که در قید حیات هستند حاضر به مصاحبه با نگارنده نشدند و اگر کسی

هم حاضر به همکاری بود اطلاعات ناقصی را در اختیار داشتند که مورد بهره برداری قرار نگرفت.

پژوهش حاضر از یک مقدمه، چهار فصل، یک نتیجه گیری و نمایه کتابنامه تشکیل می شود.

در فصل اول اصل و نسب و تاریخچه زندگی تیمور بختیار تا کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ ش مورد بررسی قرار گرفته است.

در فصل دوم همکاری بختیار با کودتاجیان و اقدامات او در فرمانداری نظامی تهران و نقش وی در تثبیت نظم دیکتاتوری محمد رضا پهلوی تحلیل شده است. در فصل سوم دلایل تأسیس ساواک و نقش بختیار در شکل گیری آن سازمان، اقدامات وی در دوره اول ساواک، دلایل برکناری از ریاست ساواک و تبعید به خارج مورد ارزیابی واقع شده است.

فصل چهارم به مجموعه اقدامات و فعالیتهای بختیار در خارج از کشور طی سالهای ۱۳۴۹-۱۳۴۰ اختصاص دارد که در این فصل به بررسی نقش بختیار در قیام ۱۵ خرداد ۴۲، مسئله دستگیری و زندانی شدن او در لبنان و اقدامات بختیار بعنوان یک اپوزسیون رژیم در عراق و نهایتاً ترور او پرداخته شده است.

۳- بررسی منابع و مأخذ

در خصوص زندگی و فعالیتهای سیاسی نظامی سپهبد تیمور بختیار با توجه به اینکه مدت زمان زیادی از دوره او نگذشته است با ضعف مأخذ و منابع مواجه هستیم. پژوهش منسجم علمی که کلیه فعالیتهای و زندگی تیمور بختیار را شامل شود صورت نگرفته است و فقط در برخی منابع که به بررسی حکومت پهلوی پرداخته اند بویژه

خاطرات کارگزاران رژیم پهلوی تنها اشارات کوتاهی به زندگی و برخی فعالیت ها و اقدامات بختیار شده است.

مآخذی که در این رساله مورد استفاده قرار گرفته اند به ترتیب اهمیت عبارتند از:

۱-۳- خاطرات:

یکی از منابع بررسی پژوهش های تاریخی، مطالعه خاطرات رجال و شخصیت هایی است که در جریان رویدادهای مهم سیاسی نقشی به عهده داشته اند و یا در متن حوادث بوده اند، یکی از عناصر مهم خاطره نویسی تحلیل آزادانه، بی غرضانه و صادقانه حوادثی است که خاطره نویس در آن مداخله داشته و یا به گونه ای شاهد و ناظر آن بوده است. متأسفانه اینگونه خاطره نویسی در ایران بندرت یافت می شوند. بیشتر شخصیت های سیاسی ما، بخصوص در سالهای اخیر، خود را در محور تکوین تاریخ معاصر ایران قرار داده اند. این افراد در دورانی که مصدر کار بوده اند، بیشتر به خودستایی پرداخته اند. حتی برخی برای رفع و رجوع اشتباهات، لغزش ها و نیز دفاع از گناهان خویش دیگران را متهم به خیانت کرده و حتی یاران و همکاران سیاسی خود را بباد تهمت و افترا گرفته اند. خاطرات ارتشبد سابق حسین فردوست نمونه ای از این خاطرات است. با توجه به این شیوه خاطره نویسی، در این پژوهش خاطرات استفاده شده با دید انتقادی مورد بهره برداری قرار گرفته اند. مهمترین خاطرات مورد استفاده قرار گرفته در این رساله عبارتند از: خاطرات ارتشبد حسین فردوست، شبه خاطرات دکتر علی بهزادی، خاطرات نورالدین کیانوری، خاطرات اسدالله علم، خاطرات خسروخان بختیاری، خاطرات سیاسی دکتر کریم سنجایی، خاطرات سیاسی نظامی سرهنگ غلامرضا مصور رحمانی، آنچه گذشت.....، خاطرات دکتر عبدالهادی حائری.